

BURDUR GELENEKSEL DAMAT GİYİMİNDEN İŞLEMELİ ÖRNEKLER·

EMBROIDERED SAMPLES FROM BURDUR TRADITIONAL GROOM CLOTHING

Aysen SOYSALDI¹

Tuba BAHAR²

ÖZ

Bu çalışmada, Burdur ili damat giyim örneklerinden don ve göynek türleri incelenmiştir. Özellikle halk kültüründe çeyiz hazırlama döneminde üretilen don ve göynekler, geline, damada ve damadın erkek akrabalarına hediye olarak hazırlanmıştır. Don ve göyneklerde kullanılan kumaş ve ipliğin kalitesi, kullanan bireyin sosyal statüsünü yansıtmıştır. Don ve göynekler üzerinde yer alan işlemeli parçalar, 20-25 cm eninde, çoğunlukla doğal renk ham pamuklu dokuma üzerine işlenmiştir. Bu ara parçaları yörede *çebiş* olarak bilinmektedir. Göynek ve donların yıpranması durumunda, *çebiş* parçaları çıkarılarak, yeni bir göynek ya da dona yerleştirilmiştir. Bu iç giyim parçalarındaki işlemlere *yangış*, *yaneş* denilmektedir. İşlemlerde, iplik sayılarak yapılan işleme tekniklerinden; susma, sarma, mürver, balıksırtı, hesap işi, antika, makine dikişi, bazı örneklerde ajur çeşitlemeleri uygulanmıştır. Yöresel isimleri *arpa süsme* ve *ince süsme* olan işleme teknikleri, iç giyim parçalarında yoğun olarak kullanılmıştır. İşlemlerde yörede *böcek ipliği* olarak bilinen kalın ipek iplik, pamuk ve yün iplik kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Don, göynek, çebiş, yangış, susma.

ABSTRACT

In this study, göynek (a kind of shirt) and underpant dressing types of groom's clothing in Burdur province were analyzed. Especially in the folk culture, göynek and underpants produced during dowry preparation were prepared as gifts to bride, groom and male relatives. Quality of the fabric and yarn used in göynek and underpant has reflected the social status of individuals. Embroidered pieces on göynek and underpant

· Bu makale, Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, 08/2012-02 kodlu projesinden üretilmiştir.

¹ Prof.,Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Gölbaşı/ANKARA, asosyal@gazi.edu.tr

² Dr.,Gazi Üniversitesi, Mesleki Eğitim Fakültesi, El Sanatları Eğitimi Bölümü, Beşevler/ANKARA, tcittir@gmail.com

were mostly embroidered on raw natural color cotton fabric that is 20-25 cm in width. These pieces are known as çebiş (spacers) in the region. In case of abrasion on göynek and underpant, çebiş parts were removed and placed in a new göynek or underpant. These embroidered pieces on clothes are called as yangış/yaneş. In embroideries, processing techniques performed by yarn counting such susma, winding, elderberry, herring bone, counted thread work, antique, machine sewing, hemstitch have been applied in some instances. Embroidery techniques regionally named “arpa süsme” and “ince süsme” have been used extensively in underwear pieces. In embroideries, thick silk yarn, cotton and wool yarn, which are regionally known as insect yarn, have also been used.

Keywords: Göynek, underpant, çebiş, yangış, susma.

1.GİRİŞ

Giyim-kuşam, kişisel değer yargılarının yanı sıra oluşturduğu toplumun, toplumsal yargılarının, kültürel ve ekonomik koşullarının şekil verdiği, güzel, estetik gibi kavramların izlerini taşıyan önemli bir kültür aktarım ögesidir.

Her toplumun üzerinde yaşadığı coğrafya, oluşturduğu tarih, kurduğu toplum düzeni, ürettiği kültür birbirinden farklıdır. Farklı kültürlerin kendilerine has özellikleri giyim-kuşamın obje, renk ve biçimlerini etkileyip belirlediği için de toplumların bir “giysi kültürü” ne sahip olduğu söylenebilir. Giysi üzerine yapılan işlemler ve bu işlemlerdeki zarafet, teknik ve motif zenginliği, Türk kültür zenginliğinin bir sonucudur. İşleme, değişik lifler kullanılarak üretilmiş dokumaların ve bazen de keçe ve deri yüzeyinin üzerine; ipek, yün, keten, pamuk, metal gibi iplikler kullanarak yapılan süslemelerdir. İnsan ihtiyaçlarını gidermeye dönük, çeşitli hammaddelerin kullanıldığı, ortaya çıkardığı ürüne estetik katkı sağlayan ve ekonomik değer üreten bir sanat dalı olarak işleme, gelenek, görenek, moda gibi kaynaklardan beslenerek genellikle ev dekorasyonu, giyim süslemeleri ve aksesuarlarında kullanılmaktadır.

Türklerin beşikten mezara kadar dünyalarını bezediği işlemler, onların inanç, düşünüş, duyuş, heyecan, sevgi, estetik değerlerini yansıtmaktadır. Türk işlemlerinin üretim kaynakları olan atölyeleri saray, ev ve çarşı atölyeleri olarak gruplanabilir. Ev işlemlerinin eğitim etkinliği, geleneksel anlamda teknikleri iyi bilen evden eve aktarım yoluyla diğer insanlara öğreten kadınlar aracılığı gerçekleşmiştir (Barışta, 1995:19). Bunun sonucunda iplik gibi basit araç gereçlerle yapılabilen, ekonomik getirisi olan, boş zamanı değerlendirme de rol alan işleme sanatı, hemen her evde uygulanabilmektedir. Türk işlemleri yaşamın üç ana evresi olan doğum, evlenme, ölüm gibi olaylar çevresinde kümelenmektedir (Barışta, 1999:2). Özellikle evlenme adetleri, sünnet törenleri, doğum olayları kapsamında gerçekleşen geleneksel ritüeller için hazırlanan işlemlere, Anadolu coğrafyasının her yöresinde rastlamak mümkündür. Giyimde işlemler, çoğunlukla gelin ve damat iç ve dış giyisileri ile gömlek (göynek), içlik, don,

uçkur, yağlık, peşkir, gecelik, başörtüleri, takke, heybe gibi gündelik hayatta kullanılan parçaların süslemesinde uygulanmıştır.

Bu çalışmada, Burdur ve çevresinde erkek iç giyim olarak sınıflandırılacak, mahalli damat giyim öğelerinden, göynek ve don türlerinden, 5 adet örnek incelenmiştir. Burdur Müzesi koleksiyonunda tespit edilen göynek ve donların fotoğrafları çekilmiş, kalıp, bezeme, kompozisyon, teknik, renk, gereç özellikleri incelenerek tespit edilmiş ve kaydedilmiştir. Ayrıca el sanatlarının, yörede evlenme adetlerine ve kültürel zenginliğe yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Tarih boyunca pek çok uygarlığın idaresi altında olan Burdur, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesinden sonra sırasıyla Selçuklular, Hamitoğulları ve Osmanlıların hakimiyeti altına girmiştir. 1075 yılında Anadolu'ya yayılan Oğuz boyları "Psidia" diye adlandırılan Isparta, Burdur ve Antalya'nın kuzeyine yerleşmeye başlamışlardır. Burdur'da ilk yerleşim yerleri Şekerpınarı-Hamam bendi mevki olmuştur. Çoğunluğu Kınalı aşiretinden olan Türkmenler, en az 2000 çadırdan meydana gelen bir toplulukla yerleşim yerleri kurmuşlardır. Başlangıçta kendi başlarına hiçbir devlete bağlı olmadan ve komşuları olan Bizanslılarla mücadele ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha sonra bölgeye hâkim olan Hamidoğulları, 1308'e kadar Selçuklulara ve 1335'e kadar İlhanlılara tâbi olmuşlardır. 1391'de Yıldırım Bâyezîd, Hamidoğlu Beyliğine son verince, Burdur ve çevresi Osmanlı Devletinin olmuştur (Koçibay, 2010).

Burdur yöresi geleneksel giyim kuşamında, erkeklerin kullandığı iç giyim parçalardan olan göynek ve donlar, günümüzde özel koleksiyonlarda ve müzelerde bulunmaktadır.

Burdur folklorunda evlenme adetleri çerçevesinde göynek ve donlar, gelin evi tarafından geline, damada ve damatın erkek akrabalarına hediye olarak hazırlanmıştır. Özellikle gelinlik ve damatlık olarak hazırlanan ipekli kumaşlardan hazırlanan

göyneklerin yakası kapalı olarak hazırlanmış, yıkandıktan sonra açılmıştır (Şenel, 2009:17). Göynek ve donların sayısının fazla olması, üzerinde işlemeli motiflerin çok veya az olması, gösterişli olması, bir tür zenginlik ölçüsü olan sosyal statüyü yansıtmıştır. Çeyiz serme töreninde hediye edilen bu parçalar, duvardan duvara gerilen iplik üzerine serilerek(asılarak) gösterilmiştir. Gelin evinin bu gösterisi, bir iletişim dili olarak değerlendirilebilir. Hediye edilen parçaların gösterişli olması, damada ve ailesine verilen değeri ifade etmektedir.

Yörede damat donlarındaki bu işlemlere *yangış-yaneş* (Derleme Sözlüğü XI, 1993:4164) denilmekte ve “ *yangışları gösterişli* ” veya “ *çok yangışlı* ” gibi deyişler kullanılmaktadır. Geleneksel Burdur düğünlerinde kız evinden erkek evine Perşembe günü bohça içinde işlemeli ya da oyali süslü bir göynek, veya sim işlemeli zıbın, ya da *yangışlarla* süslü bir don, dona geçecek uçkurun ucuna dikilecek bir çift uçkur ucu (Fotoğraf 1), çevre (Fotoğraf 2) ve peşkir (Fotoğraf 3) gönderilir. Gelinin kına gecesi günü kadınlar eğlenirken, erkekler gelin alma günü sabah bir yerde toplanır, arkasından dualar eşliğinde damada gelinin getirdiği iç giyimler giydirilir (Gündüzalp, 2005). Böylece düğüne katılanlar, gelinin damada getirdiği don ve göynekleri tekrar görme fırsatı kazanmıştır. Damat bunları giyer kuşanır, sonra köy meydanında damat traşı olur ve mezar ziyaretine gidermiş (Barışta, 1996:492).



Fotoğraf 1. Uçkur, Burdur Müzesi



Fotoğraf 2. Çevre, Burdur Müzesi



Fotoğraf 3. Peşkir, Burdur Müzesi

Yörede *çebiş* olarak bilinen don ve göyneğe monte edilecek ara parçaları, enleri 20-25 cm. olan pamuklu tezgâh dokumasından hazırlanmıştır. *Çebişler* üzerine doğal boya ile boyanmış, kalın pamuklu ya da ince eğilmiş yünle işlemler yapılmıştır. Türk işlemlerinde bir tür ajur çeşitlemesi olan tekniğe “*sökme*”, susma tekniğine “*süsme*” ifadesini kullanmışlardır. Değişik sayıda iplik gruplarının yatay, dikey ve diyagonal dizilmesiyle birbirinden farklı yönlerde kümelenen ve birbirini izleyen işleme türü olan susma, en çok kullanılan tekniktir ve yörede *ince süsme*, *arpa süsme* gibi çeşitlemeleri vardır. Susma tekniği ile Pazar yolu, sarı yol, vb. motifleri işlemişlerdir. İplik dışında donlarda mavi boncuk, pul; göynekte iğne oyası ile süslemeler yapılmıştır. Gerek göynek ve gerekse donların *çebiş* olarak isimlendirilen parçaları *yangışlarla* süslenmiş; böylece *yangışlı çebişlerin* yenilenen don ve göyneğe yeniden monte edilerek kullanılması sağlanmıştır. Donların yan kısmındaki parçalar (*çebiş*) bazen kalça hizasından paçaya, bazen de diz hizasından paçaya kadar işlemlerle süslenmiştir (Barışta, 1996:492). Bu donların boyları ayak bileğine kadar olup, bilekte manşet çalışılarak üstüne cam düğmeler dikilerek hazırlanmıştır. Şalvarın içine giyilen bu iç donun, bilek kumaşı ve düğmesi görünmesiyle, kullanılan kumaş ve aksesuarının kalitesi, kişinin varlık durumunu yansıtmıştır. Bu durum halk ağzına yerleşerek konuşma diline geçmiştir. “aman onun sözü dinlenmez, giydiğine baksana kaput’tan” ya da ‘aaa

onun sözüne güvenilir, baksana giydiği bile humayindendi” gibi ifadeler gündelik yaşamda yerini almıştır. Sonraları bu iç donların boyu kısalmış ve diz hizasına gelmiştir (Gündüzalp, 2005).

Yörede donlar ile takım olarak vücudun üst bölümüne tene giyilen göynekler, yörede göğnek, köynek, kıvrak göynek olarak ta bilinmektedir. Burdur’da dokumacılık yaygın olduğu için bükme, alaca, kenarlı bez v.b. yöresel dokumalar ile kaput gibi çarşı kumaşları da kullanılmıştır. Özel zamanlar için hazırlanan iç giyim parçalarında, ipek ve floş karıştırılarak dokunan kumaşları tercih etmişlerdir (Gündüzalp, 2005). Göynek ve donlarda yörede *böcek ipliği* olarak bilinen kalın ipek iplik, pamuk ve yün iplik kullanılmıştır. Donlar natürel renk krem pamuklu el dokumasından yapılmıştır (Barışta, 1996:492).



Fotoğraf 4. Burdur Müzesi Koleksiyonundan 6.7.77 Envanter Numaralı Don

Burdur müze koleksiyonunda bulunan, 6.7.77 envanter numaralı don, kalın krem pamuklu el dokumasından yapılmıştır. Ön ve arka parçalarından dize kadar uzanan ve paçalar ile sıfırlanarak birleşen iki katlı hazırlanmış ağı vardır. Tek katlı kesilmiş ön ve arka parçası iki yanda bir parça ile birleşmektedir. Çebiş olarak bilinen bu parçalar bel hizasından başlayıp paçalarda sonlanmaktadır. Donun, bel çevresi üzerinde uçkur geçirilmek için hazırlanmış uçkur yuvası bulunmaktadır. Donun paça uçları kavuniçi renkli ince yün iplikle, ilik örmede de uygulanan (rişliyö) *ilmek iğne* tekniği ile temizlenmiştir. İlmek iğnenin üstünde geometrik çizgi ve susmalarla bağlantılı sıralamalı düzenlenen ince su yer almaktadır. Donun iki yanında enli bir kuşak olarak tasarlanan işlemeli ünite (*çebiş*), paçadan kalça hizasına kadar makine dikişi, susma, sarma, sap işi, çapraz iğne teknikleriyle işlenmiştir. Diyagonal bir sistemle yukarı doğru gelişen bordürde geometrik çizgilerin yardımıyla düzenlenen tam ve yarım baklava motifleri ve bu birimlerin ortasına işlenen dört yapraklı çiçeğe benzeyen susmalar vardır. Bu bölümü iki düz çizgi arasına yerleştirilen zikzak çizgiler, sıralı düzenlenen arpa susmalar çevrelemiştir. Ünitenin üst bölümünü arpa susma ve makine dikişi tekniği ile işlenen bordür sıraları üçgen şeklinde sonlandırılmıştır. İşlemelere mavi boncuk ile hareket ve canlılık kazandırılmıştır.



Fotoğraf 5. Burdur Müze Koleksiyonundan 7.8.77 Envanter Numaralı Sarı Yol İşlemeli Don

Burdur Müzesi koleksiyonunda, 7.8.77 envanter numaralı bir başka damat donu aynı kalıpta krem pamuklu dokuma üzerine beyaz ve kavuniçi ince yün ve pamuk iplikle işlenmiştir. Donun paça uçları kıvrılarak kavuniçi renk iplikle makine dikişi dikilmiş, kanaviçe ve makine dikişi ile hazırlanmış bitkisel bezemeli su ile süslenmiştir. İşleme ünitesi iki yan parçada, paçadan kalçaya kadar enli bordür şeklinde işlenmiştir. Yörede *sarı yol* olarak bilinen işleme motifi, diyagonal olarak yukarı doğru yerleştirilen mürver ve makine dikişi tekniği ile geometrik çizgilerle düzenlenen geçmeli baklava motifleri ve kavuniçi renk yün iplikle işlenen düz çizgilere bölünmüştür. Dış hatları Fotoğraf 4'te ki yapıda arpa susmalarla işlenmiş bitkisel bezemeli su birimleri ile çevrelenmiştir. İşlemeler mavi boncuk ile süslenmiştir. Donun bazı bölümlerinde sarı lekeler mevcuttur.



Fotoğraf 5. Burdur Müze Koleksiyonundan 5.7.77 Envanter Numaralı Don

Burdur Müzesi koleksiyonuna 5.7.77 envanter numara ile kayıtlı don, benzer kalıpta kalın krem renkli pamuklu dokumadan yapılmıştır. Donun işleme parçaları (çebiş) farklı renklindedir. Bir parça, krem ve kavuniçi renk ipek iplik ile diğer parça tek renk krem ipek iplikle işlenmiştir. Bu iki parçanın işlemelerinde aynı motif ve kompozisyon şeması vardır. Donun paça uçları makine dikişi ile katlanmış ve ilmek iğne ile kenar temizliği yapılmış, yer yer mavi boncuk ile süslenmiştir. Makine dikişi ve verev sarma teknikleriyle, geometrik çizgilerin yardımıyla oluşturulan kenar suyu paça uçlarında yer almaktadır. Bu kenar suyunun üstüne enli bir bordür biçiminde diyagonal olarak yerleştirilmiş işleme ünitesi yer almaktadır. Türk işlemlerinde bir tür çekme ajur çeşitlemesi görünümdeki yörede sökme olarak bilinen, dokuma ipliklerinin sıkıca toplanması ile oluşan teknik ve mürver teknikleriyle işlenen, tam ve yarım baklava dilimleri ve üçgenlerin bağlantılı olarak sıralanmasıyla oluşan işlemede, bir paçada krem turuncu, bir paçada sadece krem renk iplik ile işlenmiştir. Baklava dilimleri arasındaki geçişlerde mavi, kırmızı, yeşil renkli boncuklarla süslenmiş ve geçişler belirgin

hale gelmiştir. Bu bölümü iki sıra sökme ile oluşan dış bordür çevrelemektedir. Arpa susmalarla oluşan en dış hat tepe noktasında köşeli bir görünümde oluşturulmuştur. Tepe noktasında başak motifi yer almakta ve mavi boncuklara bu bölüm zenginleştirilmiştir.



Fotoğraf 6. Burdur Müze koleksiyonundan 13.9.77 Envanter Numaralı Göynek

13.9.77 envanter nolu Burdur Müze koleksiyonunda bulunan göynek, krem pamuklu dokumadan yapılmıştır. Önü göğse kadar açık, V yakalı, kare kesimli takma kollu göyneğin ön ve arka bedeni dikdörtgen biçimindedir. Ön ve arka bedeninin omuzları dikişsizdir. Göyneğin yakası ve etek uçları kıvrılarak, makine dikişi ile temizlenmiştir. Göyneğin işlemeleri ayrı bir parça (*çebiş*) olarak hazırlanmış ve ön bedene makine dikişi ile dikilmiştir. Kırmızı, yeşil, lacivert, hardal sarısı renkli yün iplikle işlenen üniteler diyagonal olarak aşağıdan yukarı doğru yerleştirilmiştir. Kırmızı, lacivert balıksırtı tekniği ile işlenen X motifleri sıralı olarak işlenmiş, bağlantı noktalarına hardal sarısı renk iplikle susmalar işlenmiştir. Kalan boşluklara yeşil renk iplik ile + görünümlü işlemler yapılmıştır. Bu birim sarma ve susmalarla hazırlanmış kenar suyu çevrelemiştir. Birimin

tepe noktasına başak motifi işlenmiştir. Bu işlemeli ünite iki adet aralıklı olarak *çebişe* işlenmiştir.



Fotoğraf 7. Burdur Müze Koleksiyonundan 159.54.77 Envanter Numaralı Göynek

Burdur Müzesi koleksiyonuna 159.54.77 envanter numara ile kayıtlı göynek, doğal renkli, ince yollu pamuklu dokumadan yapılmıştır. Çeyiz için hazırlanan bu göyneğin yakası açılmamıştır. Göynek uzun takma kollu, ön ve arka bedeni dikdörtgen biçimindedir. Ön ve arka bedeninin omuzları dikişsizdir. Göyneğin etek uçları krem renk ipek iplikle iğne oyası zürefa ile temizlenmiştir. Kol uçları yakut rengi ve gece mavisi ipek iplikle işlenen iğne oyası oya ile temizlenmiştir. İşleme parçası ayrı olarak hazırlanmış ve ön bedene monte edilmiştir. Bitkisel motiflerin kullanıldığı bezemelerde lale ve yapraklar, geometrik yapıda + görünümlü biçimin dört çevresine yerleştirilmiştir. Bu tür bezemelerle oluşturulan motifler bağlantısız sıralamalı düzende, ön bedende etek ucundan yukarı doğru 3 adet olarak yerleştirilmiştir. İşlemelerde düz,

verev hesap iğnesi, makine dikişi, sarma iğne teknikleri ile işlemler yapılmıştır. Göyneğin işlemlerinin bazı bölümleri sökülmüştür.

3. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında incelenen örnekler çoğaltılabilir. Burdur damat giyimi çerçevesinde tanıtılmaya çalışılan bu iç giyim türleri, kalıp, dikiş teknikleri, işleme ve oyaları ile Türk giyim- kuşamının yöresel öğelerindedir. Geçmiş kuşakların, yaşam koşulları ve üretme arzusu ile şekillendirdiği bu parçalarda, görsel bir zenginlik ve soyut bir anlatım vardır. Günümüzde maddi kültür ürünleri olarak değerlendirilebilen bu parçalar, kullanım biçimleri, taşıdıkları anlamları ile kültürel mirasımızın öğelerini anlamaya, milli kültürü tanıtmaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- BARIŞTA, H. Ö., (1996). “Burdur Çeltikçi Arvalli’dan Damat Giyimi” , **Erdem**, Sayı. 26.
- BARIŞTA, H. Ö., (1999). **Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DERLEME SÖZLÜĞÜ XI, (1993). **AKDITYK**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı. 211/11,
- GÜNDÜZALP, N., (2005). “Burdur Evlerinde ve Müzelerinde Bulunan Erkek İç Giyiminden Don ve Göynekler”, **1. Burdur Sempozyumu**, <http://sempozyum.mehmetakif.edu.tr/1burdursempozyumu/cilt1/1.11.pdf>.
- ŞENEL, A., (1999). **Burdur Geleneksel Giysileri ve Giysi Aksesuarları**, Duman Ofset Matbaacılık, Ankara.
- KOÇIBAY, O., (2010). **Burdur Tarihi**, <http://www.burdur.gov.tr/burdur-tarihi.asp>.